

Piotr Marcinkowski
(Poznań)

Rola bibliotek cyfrowych w badaniach regionalnych

Biblioteka od zawsze pełniła funkcję centrum przestrzeni akademickiej. Już na samym początku kształcenia na uczelni wyższej biblioteka wspomaga proces kształcenia. Odbywa się to bezpośrednio przez różnego rodzaju formy dydaktyki bibliotecznej od przysposobienia bibliotecznego dla studentów I roku, aż po zajęcia z informacji naukowej dla doktorantów. Głównym nurtem wspomaganie procesu kształcenia przez bibliotekę akademicką jest jednak pośredni udział w tym procesie, polegający na udostępnianiu niezbędnej literatury: podręczników, monografii czy czasopism naukowych. Przy czym, dziś mówić należy już nie tylko o wypożyczaniu, ale szerzej – o organizowaniu dostępu.

Obok wspierania dydaktyki, drugim – równie istotnym zadaniem – biblioteki jest wspieranie nauki. Innymi słowy biblioteka jest miejscem pracy badacza, który wykonuje ją tam przez trzy rodzaje konfrontacji. Najistotniejszym rodzajem *spotkania* naukowego jest konfrontacja ze źródłem badawczym. Właśnie tu odbywa się proces wyszukania, przyswojenia, analizy, a często refleksji nad dokumentem. Innym, równie istotnym procesem odbywającym się czy to w, czy to dzięki bibliotece jest dyskurs naukowy. Obok relacji badacz – źródło, relacja badacz – literatura przedmiotu jest najważniejsza dla ciągłości procesu badawczego, którego istotą jest przecież dyskurs. Ostatnim rodzajem *spotkań* w bibliotece naukowej są relacje badacza z innym badaczem oraz badacza z bibliotekarzem jako partnerem czy asystentem w poszukiwaniach. Należy zatem podkreślić, że współczesna rola biblioteki jako miejsca jest o wiele szersza od roli biblioteki jako zbioru. Niemniej nadal rola organizacji ułatwiającej dostęp do zasobu jest podstawowa.

Wobec, z jednej strony rosnącej produkcji wydawniczej, a z drugiej – rosnącego popytu na literaturę światową kluczowe zdaje się przededefiniowanie pojęcia „zasób biblioteczny”. O ile przed kilkudziesięciu laty starano się fizycznie gromadzić zbiory, o tyle dziś bibliotekarze starają się w większym stopniu zorganizować dostęp do jak najszerszej liczby tytułów. Prócz liczby dostępnych książek i czasopism wzywaniem staje się także miejsce i czas ich udostępniania. Jak już wspomniano wcześniej, biblioteka naukowa jako miejsce pełni szereg różnych funkcji. Musi więc mieć do tego odpowiednią lokalizację i infrastrukturę, musi być zwyczajnie atrakcyjna, czy nawet modna, jak Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Wobec obecnego tempa życia i powszechnego zabiegania czytelników, a także wobec zwiększenia liczby studentów zaocznych, biblioteki zmie-

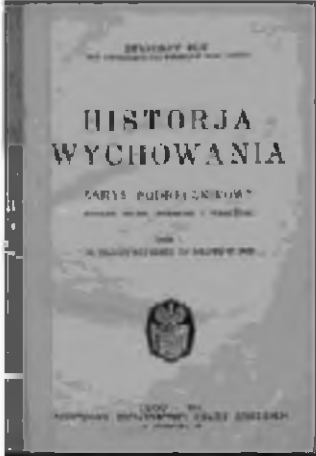
nają także godziny otwarcia. Ideałem więc staje się hasło 24/7, opisujące dążenie do świadczenia usług na stałym wysokim poziomie 24 godziny na dobę i 7 dni w tygodniu. Niemniej, realizacja tych koncepcji bywa bardzo trudna, a często wręcz niemożliwa, mimo najszczerzych chęci bibliotekarzy. Idealną alternatywą w tej sytuacji jest biblioteka cyfrowa powstała dzięki połączeniu możliwości technologicznych (nowoczesne skanery, ogromne serwery i internet) oraz pomysłu i determinacji bibliotekarzy. Twórcom bibliotek cyfrowych przyświecają dwie grupy celów. Pierwsza związana jest z ochroną oryginalnych zbiorów, druga wiąże się z ułatwieniem dostępu do nich. Siłą rzeczy zainteresowani w ochronie zbiorów są szczególnie bibliotekarze jako strażnicy najcenniejszych zbiorów. Dużo chętniej udostępniają oni kopie zarówno z obawy przed zniszczeniem, jak i przed kradzieżą. Po słynnej już kradzieży dzieła Mikołaja Kopernika w Krakowie w 1998 r. polityka udostępniania najcenniejszych zbiorów w polskich bibliotekach stała się dużo bardziej rygorystyczna.

Koncepcja digitalizacji zbiorów w celu ich ochrony ma długą tradycję. Pierwszą technologią stosowaną w tym celu były mikrofilmy, których historia sięga 1852 r.¹ Były one dominującą technologią do początku lat 90. XX w. Zaletą mikrofilmu była łatwość przechowywania, rolka mikrofilmu zajmuje bowiem zdecydowanie mniej miejsca niż rocznik czasopisma. Kolejnym atutem była trwałość materiału, zwłaszcza w porównaniu z gazetami drukowanymi w XX w. na kwaśnym papierze. Wiązało się to także z łatwością udostępniania, choć tu istotną wadą była konieczność posiadania czytnika. W latach 90. XX w. pojawiły się nośniki elektroniczne od zapomnianej już dyskietki 8-calowej po współczesną płytę DVD. Zaletą tego typu nośników była stosunkowa łatwość przeszukiwania i kopiowania danych. Paradoksalnie największą wadą okazał się postęp technologiczny i konieczność przenoszenia danych na kolejny dysk. Dokument zapisany na dyskietce 8-calowej jest dziś praktycznie niemożliwy do odczytania wobec braku czytnika, jakim był ówczesny komputer.

Pojawienie się komputerów mogących spełniać funkcję bardzo pojemnych serwerów umożliwiło połączenia zalet trwałego i uniwersalnego mikrofilmu z technikami wyszukiwawczymi danych zapisanych na dyskach magnetycznych i optycznych. Dzięki upowszechnieniu się internetu zbiory te są dostępne dla każdego, wszędzie i zawsze. Dostępność dla każdego i wszędzie oznacza, że czytelnikiem biblioteki cyfrowej nie musi być już wyłącznie użytkownik zapisany do danej biblioteki, nie musi być nim nawet mieszkaniec danego miasta, kraju czy kontynentu. Oznacza to więc powszechną dostępność nie tylko w czytelni czy w instytucie, ale także w domu czytelnika. Warunkiem pozostaje oczywiście posiadanie komputera z dostępem do internetu. Niemniej rozwój telefonii komórkowej może spowodować, że za kilka lat i to nie będzie niezbędne. Dostępność zawsze oznacza, że spełniony zostaje postulat 27/7 oraz, że z jednego dokumentu może korzystać jednocześnie wiele osób. Praktycznie jedynym dziś ograniczeniem dostępności pozostaje polityka administratora, takim przykładem jest niestety praca Stanisława Kota *Historja wychowania* (rys. 1), która zabezpieczona hasłem dostępna jest tylko dla uprawnionych użytkowników. Mając świadomość ograniczeń związanych z prawami autorskimi

¹ M. Szafranski, *Ewolucja nośników informacji*, Computerworld 1998 nr 7 [on-line], [dostęp 20.11.2008], Dostępne w World Wide Web: <http://www.idg.pl/artykuly/10455/Ewolucja.nosnikow.informacji.html>.

- Dublin Core ver. 1.1:
- Tytuł: Historia wychowania : zarys podręcznikowy. T. 1, Od starożytności Grecji do połowy wieku XVIII
- Autor: Kot, Stanisław (1885-1975)
- Uwagi: Wyd. 2 zm. 1 pomn.
- Temat i słowa kluczowe: edukacja ; pedagogika ; podręczniki
- Opis: Opis. fiz.: VII, [1], 407 s. ; 22 cm
- Wydawca: Państwowe Wydaw. Książek Szkolnych
- Miejsce wydania: Lwów
- Data wydania: 1934
- Typ zasobu: książka
- Format: image/x.djvu
- Identyfikator zasobu: oai:www.ap.krakow.pl:4
- Sygnatura oryginału: 41294
- Identyfikator obiektu cyfrowego: PBC 0000003
- Język: pol
- Prawa: Biblioteka Główna Akademii Pedagogicznej w Krakowie
- Tryb dostępu: Publikacja dostępna TYLKO w sieci lokalnej Biblioteki Głównej: Mediateka. Oddział Informacji Naukowej.

[Pokaż treść!](#)

Rys. 1. Stanisław Kot, *Historia wychowania*, t. 1, w zasobach Pedagogicznej Biblioteki Cyfrowej

należy jednak stwierdzić, że dostęp otwarty umożliwiłby rezygnację ze skanowania i umieszczania w swojej bibliotece cyfrowej tej samej pracy w innym ośrodku.

Dzięki dostępowi do wersji elektronicznej dokumentu, czytelnik ma wiele nowych możliwości technicznych w pracy nad źródłem. Technologia OCR (Optical Character Recognition) umożliwia bibliotekarzom przekształcenia skanu w plik tekstowy. Czytelnik więc może poszukiwać dowolnego słowa lub frazy w treści całej książki. Istnieje możliwość dowolnego powiększania tekstu, co jest szczególnie istotne przy analizowaniu nieczytelnych rękopisów. Na koniec istnieje możliwość zapisywania fragmentu lub całości dzieła, drukowania go czy nawet wysyłania pocztą elektroniczną. Naturalnie obcowanie z XVII-wiecznym drukiem i trzymanie w dłoniach nawet przez bawełniane rękawiczki takiego dzieła ma swój niepowtarzalny urok. Należy jednak pamiętać, że sytuacje takie będą coraz częściej obwarowane nowymi zakazami.

Pierwsze projekty bibliotek elektronicznych w Polsce nie były zbyt udane. Powstała w 2002 r. Polska Biblioteka Internetowa (www.pbi.edu.pl) znana jest przede wszystkim z tego, że częściej nie działa niż działa. Co ciekawe, stworzona została nie przez żadną bibliotekę, lecz przez ówczesny Departament Promocji Społeczeństwa Informacyjnego Ministerstwa Nauki. Projekt był kontynuowany w kolejnych latach przez ten sam departament, ale już w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (sic!). W 2008 r. administracja serwisu została przekazana Bibliotece Narodowej w Warszawie, co napawa optymizmem na przyszłość. Polska Biblioteka Internetowa liczy ok. 40 tysięcy tytułów umieszczonych bądź w formie plików HTML (przepisanego tekstu), bądź plików TIF (zeskanowane poszczególne strony). Niestety obie formy zapisu są bardzo

mało atrakcyjne dla czytelnika. Kolejnym mankamentem są wyłącznie indeksy autorski i tytułowy. Brak katalogu rzeczowego bardzo utrudnia wyszukiwanie. Kontrowersyjna wydaje się także polityka doboru zasobu. Według pomysłodawców miała to być klasyka polskiej literatury, zaś odbiorcą mieli być mieszkańcy polskiej prowincji i Polacy mieszkający za granicą. Dziwi więc obecność w katalogu książek Karola Maya czy Aleksandra Dumasa. Niemniej z punktu widzenia badacza regionalisty ogromnym walorem PBI jest obecność w niej kompletu dzieł Oskara Kolberga (rys. 2).

Rys. 2. Oskar Kolberg, *Pokucie*, t. 1, s. 208 w zasobach Polskiej Biblioteki Internetowej

W ostatnich latach powstało w Polsce wiele projektów digitalizacyjnych. Są one jednak rozproszone na stronach bibliotek i nie tworzą zwartego systemu. Wymienić należy bardzo ciekawą Cyfrową Bibliotekę Narodową Polona (www.polona.pl), której zasoby obecnie są jeszcze bardzo skromne. Niestety klęską skończył się projekt internetowej edycji Polskiego Słownika Biograficznego, wspólnego przedsięwzięcia Polskiej Akademii Nauk i Telewizji Polskiej S.A.

Dla warsztatu badacza regionalisty cennymi narzędziami są biblioteki cyfrowe powstające w kilkunastu ośrodkach w Polsce. Do największych należą dziś powstała

w 2002 r. Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa licząca 69 211 dokumentów (www.wbc.poznan.pl) oraz uruchomiona w 2005 r., licząca 22 580 publikacji, Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa (kpbc.umk.pl). Biblioteki te niejako z definicji są adresowane dla osób interesujących się dziejami regionów. U korzeni ich powstania stały dwa cele: po pierwsze, promowania regionalnego dziedzictwa kultury, po drugie, upowszechniania najnowszego dorobku naukowego oraz wspieranie dydaktyki poszczególnych ośrodków akademickich. Ten drugi cel póki co nie został w zadowalający sposób spełniony. Wiąże się to z problemami na styku autor – wydawca, oraz wydawca – właściciel praw autorskich i wymaga osobnej pogłębionej analizy. Niemniej, już dziś udało się w regionalnych bibliotekach cyfrowych, z WBC i KPBC na czele, spełnić w istotnym stopniu pierwszy z postawionych sobie celów.

Prawie wszystkie wspomniane biblioteki pracują na systemie dLibra stworzonym i administrowanym w Poznańskim Centrum Superkomputerowo-Sieciowym. System ten wymaga zainstalowania oprogramowania DjVu przy każdym pierwszym korzystaniu. Praca w środowisku dLibra powoduje, że prócz kolorystyki interfejsu poszczególnych bibliotek cyfrowych jest bardzo do siebie podobny. Istnieje możliwość wyszukiwania prostego i zaawansowanego (rys. 3). Wyszukiwanie proste wyodrębnia dokumenty zawierające dowolną frazę w treści publikacji lub w jej opisie bibliograficznym, lub w obu przypadkach (opcja domyślna). Wyszukiwanie zaawansowane daje możliwość wyboru jednego z kilkunastu operatorów, takich jak np. autor, tytuł czy temat. Operator ten można wybrać jednokrotnie lub wielokrotnie, co daje możliwość wyszukiwania krzyżowego. Co ciekawe, system dLibra pozwala także na bezpośrednie wyszukiwanie dokumentów, również przez popularne wyszukiwarki. Kiedy więc wpisujemy w Google słowo *Falimirz*, znajdziemy na jednym z pierwszych miejsc bezpośredni link do pracy Stefana Falimirza *O ziołach i mocy ich* z 1534 r. umieszczonej w zasobach Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej.

The image shows the search interface of the Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa. At the top, there are two logos: 'Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa' and 'Federacja Bibliotek Cyfrowych'. Below them is a search bar with a 'Szukaj' button and a magnifying glass icon. Under the search bar, there are three search scope options: 'tylko w tekście publikacji', 'tylko w opisie bibliograficznym', and 'w opisie i w tekście'. Below these options, it says 'Wyszukiwanie zaawansowane...'.

Rys. 3. Pole wyszukiwania prostego w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej

Oprócz tych opcji wyszukiwania w omawianych bibliotekach cyfrowych wyodrębniono najciekawsze kolekcje tematyczne (rys. 4). Z punktu widzenia historyków wychowania badających dzieje Wielkopolski, szczególnie cenny jest zbiór akt Braci Czeskich oraz kolekcja wielkopolskich czasopism, a wśród nich, takie tytuły, jak: „Głos Kobiety”: *miesięcznik Związku Kobięcych Towarzystw Kulturalno-Oświatowych za lata 1923–1931*, „Kościół i Szkoła” za lata 1846–1848 czy „Szkoła Polska”: *pismo miesięczne poświęcone pedagogice za lata 1849–1853*.

Istnieje także możliwość wyszukiwania, korzystając z indeksu słów kluczowych. Dla przykładu w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej pod hasłem *szkolnictwo polskie* znajdują się prace: *Zakład Naukowo-Wychowawczy OO. Jezuitów w Wilnie pod wezwaniem Św. Kazimierza: w roku szkolnym 1923–1934* oraz Józefa Mackiewicza *Almanach Szkolnictwa Ziemi Wileńskiej z 1925*. W zasobach Zielonogórskiej Biblioteki Cyfrowej (zbc.uz.zgora.pl) pod hasłem *elementarz* znaleźć można zbiór 42 elementarzy od dzieła Comeniusa *Orbis sensualium picti hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum, et in vita actionum, pictura et nomenclatura: pars prima* z roku 1732 aż do *ABC: Małego elementarza dla dzieci* z 1932 r. Jednocześnie administratorzy mając świadomość, że słowa kluczowe nie zawsze odzwierciedlają dokładnie treść opisywanego dzieła w opisie dokumentu, zachęcają do nadsyłania własnych propozycji opisów tematycznych.

Rys. 4. Kolekcje tematyczne w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej

Jak już wspomniano wyżej, bibliotek cyfrowych powstało i powstaje bardzo wiele. Aby ułatwić czytelnikom poszukiwanie interesujących materiałów bez potrzeby zaglądania do każdej z nich utworzono Federację Bibliotek Cyfrowych. Jej głównym celem było stworzenie jednolitej platformy (fbc.pionier.net.pl) umożliwiającej przeszukiwanie polskich bibliotek cyfrowych i repozytoriów. Wyszukiwanie takie można rozpocząć na stronie FBC, jak i wybierając odpowiednią zakładkę w wyszukiwaniu prostym, np. w WBC (rys. 3). Dzięki tej drugiej opcji mamy możliwość porównania wyniku zapytania ze słowem *edukacja* w opisie bibliograficznym w samej WBC (153 dokumenty) i we wszystkich bibliotekach cyfrowych (425 dokumentów).

Aby jeszcze bardziej ułatwić korzystanie z bibliotek cyfrowych na ich stronach internetowych użytkownik może założyć sobie własne konto. Dzięki temu może przeglądać

historię poszukiwań oraz zapisywać swoje ulubione dzieła. Zarejestrowani użytkownicy mogą oceniać wartość dokumentów umieszczonych dokumentów, proponować nowe słowa kluczowe oraz umieszczać przy publikacjach notatki (tagi) widoczne tylko dla siebie.

Twórcy bibliotek cyfrowych liczą na współpracę pracowników nauki. Ich sugestie są bardzo pomocne nie tylko przy opisywaniu zasobu, ale przede wszystkim przy jego tworzeniu. Z jednej strony liczą na kontakt z redakcjami periodyków naukowych, z drugiej – na pomoc w doborze zabytków literatury przeznaczanych do digitalizacji. Umieszczenie w bibliotece cyfrowej pełnego tekstu czasopisma naukowego paradoksalnie często zwiększa jego nie tylko poczytność, ale i sprzedaż. Częstą praktyką jest umieszczanie w archiwum z karencją na ostatni numer. Powoduje to upowszechnienie tematyki oraz generuje popyt na numer najnowszy. Zaś umieszczenie właściwego zbioru tekstów źródłowych może mieć nie tylko znaczenie dla badań, ale także być istotnym narzędziem wspierającym dydaktykę. W tej sytuacji można w łatwy sposób pozbawić studentów wymówki o niedostatecznej dostępności tych tekstów w formie tradycyjnej w bibliotece uczelnianej.

Wbrew informacji zawartej w artykule *Europejska kultura w sieci, polska nie*, który ukazał się w „Gazecie Wyborczej” 21 listopada 2008 r. Polska nie jest krajem, gdzie nie ma dużych projektów digitalizacyjnych. Problemem nie jest niedostateczna liczba działań, lecz paradoksalnie ich wielość, a więc i rozproszenie. Inicjatywy techniczne, jak Federacja Bibliotek Cyfrowych czy organizacyjne, jak konsorcjum Polskie Biblioteki Cyfrowe powstałe w 2006 r. niestety nie są inspirowane ani przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, ani nawet przez Bibliotekę Narodową. Podmioty te pełnią niestety tylko funkcję obserwatorów oddolnych działań bibliotek naukowych. Niemniej, model sfederowanych cyfrowych bibliotek regionalnych sprawdza się z punktu widzenia ich twórców. Wydaje się także, że jest interesujący dla badaczy polskiego dziedzictwa narodowego będącego wszak synergią dziedzictwa poszczególnych regionów.

Wykaz największych polskich bibliotek cyfrowych:

Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa – www.wbc.poznan.pl – 69 211 dokumentów

Polska Biblioteka Internetowa – www.pbi.edu.pl – 29 243 dokumenty

Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa – kpbk.umk.pl – 22 580 dokumentów

Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego – www.bibliotekacyfrowa.pl – 17 723

Małopolska Biblioteka Cyfrowa – mbc.malopolska.pl – 13 819 dokumentów

Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona – www.polona.pl – 13 658 dokumentów

Śląska Biblioteka Cyfrowa – www.sbc.org.pl – 10 069 dokumentów

Piotr Marcinkowski

The Role of Digital Libraries as a Tool in Regional Studies

The article presents the questions concerning digital libraries. The aims for their establishment have been discussed and the most interesting Polish examples presented. The author, on the basis of the selected collections highlights the role the digital libraries may play in the workshop of a researcher – regionalist. Moreover, he demonstrates their significance as a tool supporting didactic process.

From among several dozen of Polish virtual libraries, the author focuses especially on Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa (Great Polish Digital Library) and Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa (Kujavian-Pomeranian Digital Library) as the biggest and most interesting projects of this kind.